

ממהפכה למדינה... ושוב למהפכה?

כיצד שב ארגון הפתח להנהיג את "המאבק המזוין" הפלסטיני

לאחר תקופת ריסון זמנית, לנוכח התהליך המדיני והקמת הרשות הפלסטינית, חזר הפתח אל דרכו הראשונית כיוזם וכמוביל "המאבק המזוין". בכך הוא ממשיך להוות בבואה לחוסר ההכרעה ההיסטורי שבו נתונה כלל המערכת הפלסטינית

רס"ן מיכאל

ב"פריצה" ההיסטורית שלו סימל הפתח שינוי בתהליך הנסיגה הזה ובישר על התעוררות לאומית. ראשיתו של הארגון באמצע שנות ה-50 במצרים. רוב מייסדיו היו סטודנטים פלסטינים צעירים, שלמדו באוניברסיטאות שונות במצרים, כמו יאסר ערפאת (אבו עמאר), ח'ליל אל-זוהר (אבו ג'האד) וצלאלח ח'לף (אבו איאד). אלה הושפעו עמוקות ממאבק השחרור הלאומי שהתחולל באותה עת באלג'יריה, וביקשו ליישם דגם דומה בזירה הפלסטינית. מאוחר יותר עקרו מרבית חברי הקבוצה לאזור המפרץ הפרסי, שם ייסדו את הפתח ב-1957 (על-פי הגרסאות הרשמיות של הארגון. גרסאות אחרות קובעות את 1959 כשנת הייסוד).¹

הרעיונות שנחרתו על דגלו של הפתח היו במידה רבה חדשניים ואף מהפכניים. שני הבולטים שבהם היו הקריאה לנקוט אקטיביזם אלים למען שחרור - "המאבק המזוין" - והדגשת הזהות הפרטיקולרית הפלסטינית (וטניה), בניגוד לזהות הלאומית הפאן-ערבית (קומיה), שטופחה באותה תקופה על-ידי נשיא מצרים גמאל עבד אל-נאצר, והיתה פופולרית גם בקרב הציבור הפלסטיני. הרעיונות האלה הטעינו את התנועה הלאומית הפלסטינית בעוצמה מחודשת והפכו עד מהרה לנחלת הכלל הפלסטיני. הם נתפסו באותה תקופה כנועזים, בין היתר, משום שעמדו בהתרסה לתפיסתו של עבד אל-נאצר, בעל ההשפעה הרבה ביותר בעולם הערבי באותה תקופה, באשר לפתרון הסוגיה הפלסטינית. עבד אל-

הפתח הוא תולדה של
תוצאות מלחמת העצמאות
של מדינת ישראל,
וליתר דיוק, של שאיפת
הפלסטינים לשינוי
תוצאותיה של
המלחמה הזאת

מתנועה חלוצית למנהיגה לאומית

ארגון הפתח - תנועת השחרור הלאומי הפלסטיני (חרכת אל-תחריר אל-וטני אל-פלסטיני) - הוא הגדול והדומיננטי מבין הגורמים בזירה הפלסטינית, והוא מנהיג אותה יותר משלושים שנים. לא ניתן לתאר את תולדות המערכת הפלסטינית המודרנית בלי להתעמק בתולדות הפתח. זאת, משום שהפתח היה לא רק חוד החנית של התנועה הלאומית הפלסטינית המודרנית, אלא במידה רבה גם הגוף המכוון של התנועה הזאת. יתר על כן, תולדותיו גילמו על-פירוב את התמורות שחלו בתנועה הפלסטינית כולה, ועקרונות היסוד של הפתח הפכו לכלל-לאומיים.

הפתח הוא תולדה של תוצאות מלחמת העצמאות של מדינת ישראל, המכונה על-ידי הפלסטינים אל-נכבה ("האסון"), וליתר דיוק, של שאיפת הפלסטינים לשינוי תוצאותיה של המלחמה הזאת. המאורע הזה הותיר את הפלסטינים כגורם חריג במרחב הערבי לנוכח אובדן המולדת, ומהווה את היסוד המרכזי בזהותם הלאומית. השנים שלאחר מלחמת העצמאות התאפיינו בתסכול עמוק של הפלסטינים לנוכח התבוסה, שלוותה בחשש הולך וגובר מהיטשטשות הזהות הלאומית.

קצין מודיעין

בהתאם לתדמית שיצר לעצמו, פיתח הפתח במהלך השנים שאיפה להנהיג את העניין הפלסטיני, ויותר מכך - לשמש כמייצג היחיד והמוחלט שלו

מדינות ערב. ההנגדה הזאת בין "יושבי המשרדים" ובין "שוכני השוחות" השתרשה במערכת הפלסטינית בכלל ובפתח בפרט, ועוברת כחוט השני בתולדותיהם. היא משרתת גם כיום קבוצות כוח בארגון, המבקשות לחזק את השפעתן, תוך הדגשת נאמנותן לערכים וליעדים של "המהפכה" הפלסטינית, ותוך הצבעה על הסטייה שחלה בדרכה של ההנהגה היריבה.

ההרכב האנושי והחברתי של הארגון ייצג גם הוא מהפכנות, וליתר דיוק, חדשנות. במסגרת

הזאת בלט בפתח מקומם של בני "דור הנכבה", שכינו את עצמם "דור הנקמה". רובם היו צעירים בני המעמד הבינוני, זאת בניגוד להנהגה הלאומית המסורתית, שחבריה היו בני משפחות המיוחסות, ואשר נתפסה כאחראית לכישלון 1948. היעד המוצהר של ההנהגה החדשה היה לגבש זהות לאומית עליונה, תוך התגברות על קווי הפיצול החברתיים המסורתיים, שהחלישו את הפלסטינים בעבר. נוסף על כך, הבליטה ההנהגה החדשה את רצונה לבסס את העשייה הלאומית על ההמון, ולא על פעילות של אליטה צרה כבעבר. אולם, קידוש רעיון המהפכה בפתח, המשתקף עד היום בסיסתו המפורסמת - "מהפכה עד הניצחון" לא היה מעולם יותר מאשר שם קוד לדבקות מוחלטת ביעדים הלאומיים המקסימליים, ובראשם השחרור המלא (כל פלסטין ההיסטורית) והשיבה. ה"מהפכה" הזאת לא ביטאה כל כמיהה לשינוי רדיקלי בסדר חברתי והתרבותי, המאפיינת גופים מהפכניים מודרניים רבים. נהפוך הוא - מבחינות רבות הפתח הינו גוף שהאוריינטציה שלו היא כלפי העבר, המבוסס על יסודות מסורתיים ואינו

חותר לניצחון. הדבר הזה בא לידי ביטוי בשימוש הרב במוטיבים אסלאמיים בארגון ובאי-התייחסות למושגים חברתיים ולאומיים מנקודת מבט חילונית. הפתח שואף אפוא לחזור אל המציאות שלפני 1948, ולא להציג עצמו כמנותק מן העבר.

בד-בבד עם נטייתו המהפכנית עמדו תמיד בפני הפתח

ההיסטוריה הפלסטינית, ומשמש עד היום להצדקת שליטתו על המערכת הפלסטינית. התנופה שהניע הפתח סייעה להשבת העניין הפלסטיני ללב הסכסוך הישראלי-ערבי, שהלך והתעצב מאז 1948 כסכסוך טריטוריאלי בין מדינות. לא בכדי מרבה הפתח עד היום להצהיר, כי הוא זה שהפך את הפלסטינים "מעם פליט לעם מהפכן".²

בהתאם לתדמית שיצר לעצמו, פיתח הפתח במהלך השנים שאיפה להנהיג את העניין הפלסטיני, ויותר מכך - לשמש כמייצג היחיד והמוחלט שלו. הניסיון הזה לווה בגיבוש של מעין תיאולוגיה לאומית, הרוויה במונחים דתיים למחצה, כגון "ישועה", "לידה מחודשת", "צירת אדם חדש" ועוד.

נוסף על כך, פעל הארגון ליצירת זהות מלאה בין ההיסטוריה שלו לבין ההיסטוריה הלאומית.

המתח בין "המהפכה" לבין "המדינה" קיים בפתח זמן רב לפני שהגיע לשלב "המדינה". מאז הקמתו ביטא הפתח באופן נרחב את מושג "המהפכה". עיצובו על רקע הנכבה טבע בארגון שאיפה בסיסית למרד נגד המציאות ולשינוי ברוח "כאן ועכשיו". בראשית דרכו הצטייר

הפתח כגורם הדבק באקטיביזם חסר פשרות, ומפגין חוסר התחשבות בשיקוליהן של מדינות ערב ובזו כלפי סממני ממסדיות ופעילות שאינה קשורה ל"מאבק המזוין". בתקופה הזאת הדגיש הפתח את השוני בינו ובין אש"ף, שקם ב-1964 בחסותן של מדינות ערב. כך, תואר הארגון כגוף ממסדי ומנוון, המבוסס על הנהגה ותיקה והמשרת את יעדיהן של

"הפתח הוא המהפכה הפלסטינית, והשיח סביב חיינו הפנימיים והחיצוניים [...] תולדות הפתח הן תולדות המהפכה הפלסטינית המודרנית" (האני אל-חסן, מראשי הפתח והאחראי על מחלקת קשרי החוץ בארגון)

ממהפכה למדינה... ושוב למהפכה?

386 תולדות

גורמים שונים בפתח סירבו לנטוש את מאפייני העבר

הטיעון המרכזי של המאמר הזה הוא, שהמתח המתמיד בין קוטבי "המהפכה" ו"המדינה" הינו המפתח הבסיסי להבנת הפתח. המדובר בהתמודדות בין עברו של הארגון לבין ההווה שלו, או בין זהותו כארגון חלוצי, ובין תפקידו כמנהיג לאומי, הניצב בראש המחנה. התופעה הזאת של הכלת שני קטבים מנוגדים בר־בזמן, שביניהם קיים מתח קבוע, עוברת כחוט השני בתולדות הארגון ומהווה במידה רבה הסבר לכוחו

ולהישגיו ארוכי השנים. ההגעה לשלב המדינה, כלומר, לבסיס טריטוריאלי, לא הקתנה את המתח שבין מגמות הפעילות של הארגון, ובמידה רבה אף חידדה אותו. זאת, בין היתר, בשל המצב הייחודי שאליו נקלעה המערכת הפלסטינית במהלך העשור החולף – מצב שבו מתקיימים בעת ובעונה אחת מימוש ריבונות והמשך שלטון זר.

המצב הזה עומד בניגוד לדגמים האופייניים של מאבקי שחרור אנטי־קולוניאליים, שהסתיימו ברובם המוחלט עם סילוק הכיבוש הזר והכרזת העצמאות. אולם, השוני בין המקרה הפלסטיני לדגמים קולוניאליים אחרים מורכב הרבה יותר.

הוא נעוץ בעיקרו בקושי של המערכת הפלסטינית בכלל, ושל הפתח המנהיג אותה בפרט, להכריע, האם ההגעה לשלב המדינה מהווה מימוש של יעד השחרור המלא, או שזהו רק שלב בדרך אליו ואמצעי למימוש.

לפיכך מבהירים הפלסטינים, כי גם כאשר מושגת התקדמות לקראת יעד המדינה, אין הדבר מחייב זניחה של יעד השחרור המלא, אלא העתקתו לעתיד לא מוגדר.

מלגת שלטון או תנועה מהפכנית?

כינון הרשות הפלסטינית באמצע 1994 סימל את ראשיתה של אחת התקופות הדרמטיות ביותר שידעה הזירה הפלסטינית המודרנית. מעבר להתנסות הראשונית במדינתיות (stateness), שלווה בהקמת מנגנוני שלטון ב"פנים", התאפיינה התקופה הזאת בהעתקה גוברת של

אתגרי ההתמסדות המדינית, שהתעצמו בעיקר מאז השתלטותו על אש"ף ב־1969. המהלך הזה התאפשר לנוכח תוצאות מלחמת ששת הימים, שחשפו את כישלון הפתרון הצבאי הערבי הקונוונציונלי, שעימו אש"ף היה מזוהה, והבליטו את "המאבק המזוין" של הפתח כמענה הולם נגד ישראל. אולם, ככל שהארגון ביסס את מעמדו כמנהיג לאומי, כך נזקק לטפח

מאפיינים מדינתיים־מסדיים ולפתח כושר תמרון מדיני. התהליכים האלה הביאו אותו לשקול ביתר שאת את הצורך לבסס מאחז טריטוריאלי, גם במחיר פשרות לאומיות כואבות.

תהליך אחר שעיימו התמודד הפתח, בדומה לכלל המערכת הפלסטינית, ואשר קשור בטבורו לדין הקודם, היה ההעתקה ההדרגתית של מוקד הכוח בזירה הפלסטינית מהנהגה בפזורה הפלסטינית ("החוץ") אל הנהגה בשטחי שומרון, יהודה ועזה ("הפנים"). "הפנים" דבק בדרך־כלל במימוש "יעדי 1967", היינו, השגת מדינה, גם במחיר ויתורים לאומיים. זאת בניגוד ל"חוץ", שגילה

נאמנות מסורתית ל"יעדי 1948", ובראשם השיבה. הפרת האיזון בין ההנהגות החלה לאחר 1967, והואצה בעקבות מלחמת לבנון ב־1982, לאחר שהנהגת אש"ף ב"חוץ" ספגה מכה צבאית כואבת ואיבדה את זירת העימות הישיר מול ישראל. שיאו של התהליך התרחש עם פרוץ האינתיפאדה ב־1987. היה זה המהלך הלאומי המרכזי הראשון, שהונהג

בידי הנהגת השטחים. התחזקות "הפנים" הולידה בקרב הנהגת אש"ף חשש גובר מהגעה להסדר מדיני בלעדי. התחושה הזאת התעצמה בעקבות מלחמת המפרץ, שהותירה את הנהגת אש"ף, שצידדה בעיראק, בשפל בזירה הפלסטינית והאזורית. המצוקה הזאת הובילה את ערפאת להחלטה המדינית שאותה קיבל ב־1993 – הסדר מדיני עם ישראל, שבעקבותיו הוקם, לראשונה בהיסטוריה הפלסטינית, ממשל עצמי ב"פנים".

השפל בזירה הפלסטינית והאזורית הוביל את ערפאת להחלטה המדינית שאותה קיבל ב־1993 – הסדר מדיני עם ישראל, שבעקבותיו הוקם, לראשונה בהיסטוריה הפלסטינית, ממשל עצמי ב"פנים"

מוקד הזירה הפלסטינית כולה מן "החוק" אל "הפנים". כל זאת, אגב ירידת קרנו של אש"ף לעומת התבססות הרשות הפלסטינית כמוקד קבלת ההחלטות הלאומיות.

באותה עת ניצבו בפני הפתח התלבטויות קשות, שחייבו אותו לדיון מעמיק באשר למהותו. במוקד הדילמות ניצבה שאלת זהותו – האם לנוכח כינונו של הממשל הפלסטיני החדש, על הארגון להפוך למפלגת שלטון ממוסדת ולגלות נאמנות מוחלטת כלפי הרשות הפלסטינית, או שעליו לשמור על מאפיינים של ארגון מהפכני ועל מידת־מה של עצמאות ביחס למשטר. מחד גיסא, היתה קרבה רבה בין הפתח ובין הרשות הפלסטינית: הוא הגוף שעמד בראש המהלך ההיסטורי שהתרחש בזירה הפלסטינית; הוא שהנהיג את הפסקתו (הזמנית בדיעבד) של "המאבק המזוין" לטובת הידברות מדינית עם ישראל; ויותר מכול – הוא שימש כמלט האנושי שנוצק לתוך מנגנוני המשטר החדש – הצבאי, הפוליטי והמינהלי – והיווה את עמוד השדרה העיקרי ליציבותו (בדומה לתפקידו באש"ף). לנוכח הנסיבות האלה, טענו רבים בפתח, כי יש לקדם ארגון־מחדש בשורותיו, אשר יתאימו לתפקידו החדש כמפלגת שלטון. העמדות האלה שיקפו, כאמור, באותו שלב, רצון להתמקד בקידום יעד "המדינה", זאת, בלי לזנוח את יעדי "המהפכה", ובראשם השחרור המוחלט, שמימושו נדחה לעתיד לא ברור.³

מאידך גיסא, גורמים שונים בפתח סירבו לנטוש את מאפייני העבר. אלה, ובראשם פעילי התנזים – התארגנויות השטח של הפתח – גרסו במשך כל שנות ה־90, כי בפועל לא מומשו יעדי "המהפכה הפלסטינית", ובראשם כינון המדינה העצמאית. לפיכך, טענו, כי הפתח מנוע מלנטוש את צביונו העממי־המהפכני ואת יכולותיו המבצעיות, וכי עליו להמשיך לנהל מאבק נגד ישראל בדפוסי פעולה מגוונים. לנוכח הגישה הזאת התנער אותו זרם מזיהוי מוחלט עם הרשות והתהליך המדיני, וביקש לשמור על צביון מיליטנטי ועצמאי. הצביון הזה איפשר לו להפגין עמדות

ניציות כלפי ישראל, לנקוט דפוסי פעולה עממיים־אלימים, לקיים קשר בלתי־אמצעי עם הציבור הפלסטיני, ואף לנקוט גישה ביקורתית כלפי הרשות.⁴ הגישה הזאת ביטאה, בין היתר, ביקורת של פעילי ה"פנים" הצעירים כלפי הנהגת ה"חוק" הוותיקה, שנתפסה כמשתלטת על הרשות הפלסטינית תוך דחיקת פעילי השטח. ערפאת חתר לשימור שני הזרמים בארגון בכפיפה אחת. מחד גיסא הוא תמך במחנה שקידם את יעד בניין המדינה ואייש את מוסדות

הממשל השונים, ומאידך גיסא הוא התיר את פעילות הזרם הניצי, ששימש הלכה למעשה ככוח עתודה, שאותו ניתן להסב בעת הצורך לקידום מהלכים אלימים, כפי שאכן אירע מאז ספטמבר 2000.

השיבה אל "המאבק המזוין" – הפתח במלחמת האינתיפאדה

מלחמת האינתיפאדה, המכונה על־ידי הפלסטינים אינתיפאדת אל־אקצה, הינה אחד העימותים החריפים בין התנועות הלאומיות – הצינונית והפלסטינית. אין ספק, שזהו האתגר הקשה ביותר שעיימו התמודד הממשל הפלסטיני העצמי מאז הקמתו. על אף שאין עדיין פרספקטיבת זמן רחבה דיה לבחינת מלחמת האינתיפאדה, ניתן להצביע כבר כיום על כמה מאפיינים של האירועים מנקודת הראות של הפלסטינים.

התברר, כי ברמה האסטרטגית מלחמת האינתיפאדה הינה חזרה אל העבר מבחינת דרך ההתמודדות של הזרם המוביל במערכת הפלסטינית, כלומר, אש"ף, עם ישראל, אך במידה לא מבולטת גם מבחינת היעדים הלאומיים שמציב לעצמו הזרם הזה. במסגרת הזאת בולטת בעיקר שיבתה של אסטרטגיית "המאבק המזוין". כיום מיושם העיקרון הזה בדומה לדרך מימושו במהלך שנות ה־80, כלומר, שילובו לצד

הפעילות המדינית, ולעיתים בכפוף לה, אך בכל מקרה, אין רואים בו אמצעי אסטרטגי ראשון במעלה.

גם מבחינת הפתח מהווה מלחמת האינתיפאדה חזרה אל העבר. כמו רבים בזירה הפלסטינית, גם הפתח נטש בעטיו של העימות את הדיונים בסוגיות פנימיות והתמקד תחת זאת במאבק נגד ישראל. גולת הכותרת של המהלך הזה מבחינת הפתח היתה השיבה אל "המאבק המזוין". הגוף הפלסטיני, שטבע את המושג הזה והוביל את המאבק במשך שנים, ואשר הנהיג מאוחר יותר את ריסונו למען העשייה המדינית, חזר כמעט באחת לשמש כמנהיג המאבק נגד

ישראל והוא אחד האיומים המרכזיים שעיימם מתמודדת המדינה לאחרונה. במסגרת הזאת מעורבים חברי הפתח, ובעיקר פעילי התנזים, בייזום פיגועים רבים נגד ישראל, דבר שגרר תגובות ישראליות בהן פגיעות בפעילים האלה ותקיפות של מוסדות הארגון.⁵

השיבה אל "המאבק המזוין" נתנה את אותותיה גם במישור הפנימי בפתח. לא זו בלבד שנפסק כמעט לחלוטין הדיון בסוגיית זהותו או בנושא הארגון־מחדש, חלה אף

"אם היינו טוענים כי הרשות היא הפתח, הרי שמדובר בטעות מובהקת. ואולם, אם היינו טוענים, כי הפתח אינו בעל זיקה לרשות, הרי שזוהי שגיאה גדולה עוד יותר, שכן הפתח הוא המנהיג את העשייה המדינית, והוא המיישם את הפרויקט המדיני הראשון על האדמה הפלסטינית. הפתח מהווה את עמוד השדרה של הרשות

(השם עבד אל־ראזק, מראשי הפתח ברצועת עזה, בעבר שר לענייני אסירים ברשות)

ניצת על-ידי הרשות הפלסטינית, ולפיכך גם לא ייפסק בהוראתה.

המאבק הבינ-דורי

תהליך מרכזי אחר שנחשף בפתח במלוא עוצמתו במהלך מלחמת האינתיפאדה הינו המתח הבינ-דורי והבינ-אזורי ("חוף" לעומת "פנים"). המתח הזה היה קיים, כאמור, זמן רב לפני פרוץ מלחמת האינתיפאדה, אולם הוא גובר במהלכה, ולעיתים בא לידי ביטוי בחילופי משמרות בפועל בהנהגת הזירה הפלסטינית. חוקר מדע המדינה הפלסטיני ח'ליל אל-שקאקי טען, כי העימות הנוכחי אינו רק מערכה נגד ישראל, אלא גם ניסיון התנערות של המשמרת הצעירה בזירה הפלסטינית משליטתה רבת השנים של המשמרת הוותיקה, ולמעשה מהלך שנועד לרשת אותה בהנהגת התנועה הלאומית הפלסטינית.⁸ בתוך כך נעשה שימוש מחודש במשחק התדמיות המקובל בפתח, שעיקרו הצגת מערכת הנגדות בין "מהפכנים", "שוכני השוחות", לעומת "אנשי המסד", או "יושבי המשרדים". כך מבקשת הנהגת "הפנים" להצטייר כקרובה יותר לרבדים העממיים וכשואבת את הלגיטימציה שלה מהתמיכה הציבורית ומן ההתנגדות לכל יוזמה להפסקת האלימות. זאת, בניגוד להנהגת "החוף" לשעבר, וכיום צמרת הרשות הפלסטינית ואש"ף, השואבת את כוחה מלגיטימציה היסטורית, ארגונית (שליטה על מוסדות הרשות הפלסטינית

ואש"ף), וכן מהכרה בינ-לאומית ומשליטה על משאבים כלכליים מגוונים. כך התחלפו התפקידים בהנהגת הפתח, והמאשימים של העבר הפכו לנאשמי ההווה. כעת, הנהגת "הפנים" היא המייצגת המובהקת של המאבק האלים וההתנגדות לפשרה, בעוד שהנהגת "החוף", הדור המורד והסוער של

העבר, המנהיגה כיום את הרשות הפלסטינית ואש"ף, הפכה בעיני גורמי "הפנים" לשלטון ממסדי מסואב, שרבים מבכירי חותרים לכינון מדינה, גם במחיר ויתורים לאומיים.

אחת הסוגיות המרכזיות שבהן בא לידי ביטוי המתח בין ההנהגות היה הדיון שהתעורר לגבי אופן ניהול העימות. גורמי "פנים" רבים בתנועה, כמו גם נציגים בולטים אחרים של המחנה הלאומי בשטחים, הדגישו בראשית העימות את הצורך בהבלטת אופיה העממי של האינתיפאדה, בדומה לזו הראשונה, ובהפחתת ההתמקדות במאבק המזוין (אף אם לא ביטולו המוחלט). טענתם היתה, כי מהלך כזה ירחיב את מעגלי ההשתתפות העממיים במאבק ועניק לו לגיטימציה רבה יותר בזירה הבינ-לאומית.⁹ לעומת המישור העממי, הנתפס כבסיס כוחה של הנהגת "הפנים", ניצב "המאבק המזוין" כקלף מרכזי בידי צמרת הרשות הפלסטינית ומערך

נסיגה אל העבר. גופים מבצעיים של הארגון גובשו מחדש, לרוב כמיליציות מקומיות הפועלות באופן עצמאי למדי, ללא הייררכיה מסודרת, ותוך שיתוף-פעולה נרחב עם ארגוני האופוזיציה ומנגנוני הביטחון הפלסטיניים. הופעת הגורמים האלה, כמו 'גדודי חללי אל-אקצה' ביהודה ושומרון ו'ועדות ההתנגדות העממית' ברצועת עזה, מלווה בהעתקה גוברת של מוקד העשייה אל גורמי השטח תוך כרסום במעמדם של מוסדות הפתח העליונים. המגמה הזאת באה לידי ביטוי באיבוד יכולתם של המוסדות העליונים להשליט את מרותם על הגופים המבצעיים המתחזקים, שאינם מעוגנים כלל במבנה הרשמי של הארגון.

זאת ועוד, פעילות החוליות המבצעיות משקפת למעשה שטטוש עד כדי מחיקה של הזהות הארגונית והרעיונית של פעילי הפתח.

תהליך הזה נובע משיתוף-הפעולה הגובר בין חוליות הפתח לגורמי האופוזיציה, המלווה לא פעם בהקמת מסגרות ארגוניות שבהן פועלים יחדיו נציגי כלל הפלגים. פן אחר של התופעה הזאת הוא נכונותם של פעילי הפתח (אך גם של פעילי "חזיתות" השמאל החילונית) לאמץ דפוסי פעולה שהיו ייחודיים עד כה לארגונים האסלאמיים בלבד, ובראשם פיגועי ההתאבדות.⁶

התופעות האלה הן מרכיב נוסף בתהליך התפוררות הריבונות, זאת במקביל לגיבוש ממשל גמיש יותר, שהפיקוח שלו על גורמי השטח כללי בלבד.

בתוך כך תופסים רבים בארגון את העימות הנוכחי כמענה למשבר הזהות העמוק - "הסכסוך הפנימי של הארגון" כלשונם - העובר על הפתח בעקבות המעבר לשלב המדינה. הם אף רואים בו מעין מפתח ליישוב המתח בין קוטבי "המהפכה" ו"המדינה" בפתח. צח'ר חבש, מהאידיאולוגים הבולטים של הפתח

כיום, ומרואן ברגותי, מנהיג הפתח בגדה, אמרו בהקשר הזה, כי אינתיפאדת אל-אקצה חילצה את התנועה מ"כבלי אוסלו, שהפכו לנחלת העבר."⁷ האירועים, לדבריהם, השיבו לפתח את תפקידו ההיסטורי כמנהיג המאבק, ובכך הביאו לשיקום מעמדו במערכת הפלסטינית.

לנוכח ההיסחפות של הפתח למאבק נגד ישראל, מחריף גם המתח המסורתי בין הארגון לבין הרשות הפלסטינית, הנתפסת על-ידי גורמי הפתח כמייצגת "ממסדיות" וכחותרת באופן תמידי להסדר ולפשרה מדיניים.

בתוך כך בלט ניסיונם של הגורמים הממסדיים ברשות, החוששים מערעור השלטון, להביא לפירוק החוליות המבצעיות השונות של הפתח בגדה המערבית וברצועת עזה, או לכל הפחות להגביל את פעילותן. המהלך הזה נענה לרוב בסירוב מוחלט מצד גורמי הפתח שהדגישו, כי מאבקם לא

העימות הנוכחי אינו רק מערכה נגד ישראל, אלא גם ניסיון התנערות של המשמרת הצעירה בזירה הפלסטינית משליטתה רבת השנים של המשמרת הוותיקה, ולמעשה מהלך שנועד לרשת אותה בהנהגת התנועה הלאומית הפלסטינית

הביטחון הפלסטיני, אשר איפשר לאלה להמשיך ולהנהיג את המשבר.

אולם, ככל שהתפתח המאבק, השתנו קווי התיחום בין המחנות בכל הקשור לתפיסת דרך המאבק נגד ישראל.

במסגרת שבירת הדיכוטומיות ההיסטוריות, בלטה הפיכתה של הנהגת "הפנים", שצידדה באופן מסורתי במאבק בעל צביון עממי וייצגה חתירה ליעדי המדינה (על-פירוב בגבולות 1967), לחוד החנית של המאבק המזוין. חלק ניכר מהמחנה הזה בפתח (אך לא כולו), משמש כיום כמוביל המרכזי של המאבק האלים, לא פעם תוך קריאה למימוש "יעדי 1948", ובראשם זכות השיבה. במצב הזה זוכה "הפנים" ב"לגיטימציה הדם", היינו, הובלת המאבק המזוין, שהיתה במשך שנים רבות נחלתו הבלעדית של "החוף". מקור

הלגיטימציה החשובה הזו מיתוסף מכל מקום ל"לגיטימציה העממית", שלה זוכה הנהגת "הפנים" באופן מסורתי. ייתכן, כי החידוש הזה ישמש אותה בעתיד גם לטיעון באשר לזכותה לשלוט על המערכת הפלסטינית, ואף לקדמה לעבר הסדר מדיני. מנגד, מסתמן שינוי גם בקרב צמרת הרשות הפלסטינית, שנתפסה באופן מסורתי כנושאת הלפיד של "המאבק המזוין" וכמי שדבקה ביעדים לאומיים מקסימליים. כיום, כאמור, נתפס חלק ניכר מהנהגה הזאת, ובעיקר ראשי העשייה המדינית בקרבה (לדוגמה, אבו מאזן, נביל שעת' או אבו עלאא'), בעיני הנהגת "הפנים" כממסד מאוס, המבקש להישאר בשלטון בכל מחיר.

המייצג הבולט של המהפך הדורי-אזורי בהנהגת התנועה הלאומית הפלסטינית במהלך מלחמת האינתיפאדה הוא ללא ספק מרואן ברגותי,¹⁰ הנתפס כאחד ממנהיגי המאבק הנוכחי וכמגלם יעדיו ומהותו. עבור ברגותי, היה המשבר הנוכחי בגדר מפלט משפל במעמדו בהנהגת הפתח בגדה המערבית (הוא לא נבחר להנהגת התנועה באזור הזה ערב פרוץ האירועים בעקבות התגברות האופוזיציה הפנימית נגדו). ברגותי ניצל את האירועים כדי לשקם את מעמדו, ובמסגרת

הזאת פעל לגיבוש בסיס כוח עממי רחב, שבאמצעותו ניסה לא פעם להפגין מידת-מה של עצמאות כלפי ערפאת. בתחילת מלחמת האינתיפאדה בלט ברגותי, בדומה לרבים ממנהיגי "הפנים", כמצדד בחידוד הפן העממי של המאבק, אולם, עם חלוף הזמן העמיק את מעורבותו האישית במהלך המאבק המזוין.¹¹ במהלך הזה זנח את זהותו הקודמת כאחד מתומכי התהליך המדיני, והיה לסמל המרכזי של העמידה הפלסטינית העיקשת נגד פשרות מדיניות ובעד המשך המאבק. ברגותי הדגיש, כי בעימות הנוכחי עומדים לנגד עיניו יעדי 1967, ולא בהכרח יעדי 1948. ייתכן, שהעמדה הזאת נובעת מהעובדה שהוא אישית אינו נמנה עם מגזר הפליטים (הוא יליד הכפר כובר שבאזור רמאללה).

ברגותי ביסס את מנהיגותו על יסודות עממיים ומתכנייים, שבאו לידי ביטוי מעשי בקשר בלתי-אמצעי עם הציבור, בקשרים הדוקים עם גורמי האופוזיציה ובהתרסה קבועה כלפי נציגי הממסד השלטוני. במקביל המשיך ברגותי, לפחות עד מעצרו בידי ישראל באפריל 2002, את ניסיונו המסורתי לכבוש – עבורו אישית ועבור בני הדור הצעיר ב"פנים" בכלל – מעוזי כוח בהנהגת הפתח. בין היתר קרא לקיים בדחופות בחירות כלליות ברשות ופנימיות בתוך הפתח לצורך הפחתת המתח הגובר בין בני הדור הצעיר לזה הוותיק. הקולות האלה גברו בעיקר מאז תום מבצע 'חומת מגן' (אפריל 2002) במסגרת התביעה שסחפה את כלל הזירה הפלסטינית לעריכת רפורמות מקיפות ברשות.

הדור-ערכיות המגולמת ברצונו של ברגותי לשנות את פני הנהגת הפתח מחד גיסא, ובצורך שהוא חש להמשיך ולהפגין מחויבות כלפי הקבוצה ההיסטורית בארגון מאידך גיסא, באה לידי ביטוי ביחסו כלפי ערפאת. כך, גילה ברגותי הערכה פומבית רבה כלפי פועלו ההיסטורי של ערפאת והביע נאמנות למנהיגותו, אך עם זאת, הדגיש את מידת עצמאותו, שהשתקפה בדרישותיו שלא להפסיק את המאבק עד מימוש היעדים הלאומיים.¹² מחד גיסא, לערפאת היה נוח המצב,

שלושה דורות של לוחמים

"הפתח אינו זקוק למשרדים לצורך פעילותו. המשרד לא שיפר את מצבנו. הם [המשרדים] הפכו חלק גדול מלוחמינו לעובדי מינהל ובירוקרטים. איננו זקוקים למשרדים, אלא לכוח רצון"

(אחמד חלס, המזכיר הכללי של הוועדה העליונה של הפתח ברצועת עזה, בעקבות תקיפת ישראל את משרדי התנועה בעזה בנובמבר 2000)

ממהפכה למדינה... ושוב למהפכה?

386 תוצאות

שבו נעזר בברגותי לשימור התסיסה ברמת השטח, אך מאידך גיסא הוא הביע אי־נוחות לנוכח האיום שהציב על מעמדו, ולפיכך הפגין לא פעם בפומבי לזול כלפיו.¹³

הפתח לנוכח אתגרי העתיד

כארבעה עשורים לאחר הקמתו, ולמעלה משלושה עשורים לאחר השתלטותו על אש"ף, ממשיך הפתח להנהיג את המפעל הלאומי הפלסטיני. יש להדגיש את ההישג הזה במיוחד לנוכח העובדה, שבמשך רוב התקופה הזאת נעדר הפתח בסיס פעולה טריטוריאלי בשטח שהוגדר כ"יעד השחרור". בעבר, נטו רוב החוקרים להסביר את ההצלחה הזאת ביכולת המתמדת של התנועה להתאים את עצמה לנסיבות הזמן המשתנות, תוך ביצוע תפניות היסטוריות וסטיות מעקרוניות המוצהרים.

אלה, כפי שנטען, יכלו להתממש לנוכח כמה סיבות: אחדות פנימית בתנועה והמשכיות השליטה של גרעין ההנהגה המייסדת; אידיאולוגיה לא דוגמטית המאפשרת שינוי מדיניות; רוב מסורתי במוסדות אש"ף; שמירה על מידת־מה של עצמאות ביחס למדינות ערב במקביל לקיום יחסים תקינים עימן; וייצוג רחב של האוכלוסייה הפלסטינית, על כלל מגזריה, ללא הבלטת פן מעמדי, דתי או רעיוני ייחודי. כתוצאה מכך הצליח הפתח להתגבר על משברים פלסטיניים פנימיים, אזוריים ואידיאולוגיים־גלובליים, אשר הביאו בחלקם לדעיכתם, ואף לקיצם, של גורמים אחרים במערכת הפלסטינית.

ואולם, מתעוררת השאלה: האם מאפייני ההצלחה האלה, שסייעו לפתח בהנהגת המאבק תקפים גם לשלב "המדינה"? על פניו נראה, כי הארגון עמד ברוב האתגרים של השלב החדש, אף כי השלב הזה לא הושלם בשל אי מימושו של יעד המדינה העצמאית. כך, הוא ניצב בראש הישות הטריטוריאליה הפלסטינית הראשונה בהיסטוריה, נהנה מיוקרה ציבורית רבה וממשיך להוות את הגורם המשפיע והגדול ביותר במערכת הפלסטינית.¹⁴ עם זאת, מתחדדות השאלות באשר לאושיות היסוד של הפתח, ובראשן – באיזו מידה יוכל הארגון להמשיך להתלבט באשר לזהותו – תנועת שחרור או מפלגת שלטון, וליעדיו – קידום המדינה או המשך

המאבק לשחרור?

המעבר לשלב החדש כרוך מבחינת הפתח בראש ובראשונה בהעתקת מוקד הפעולה מהפזורה אל "הפנים". כאמור, הפתח, הוקם כארגון גולה, אשר שיקף את כמיהת

ציבור הפליטים לשינוי "תוצאות 1948". נראה, כי המעבר ל"פנים", שמרבית תושביו לא חוו את התחושה של להיות פליטים, ואשר רוב מנהיגיו מעדיפים לפעול לשינוי "תוצאות 1967", מקדם שינוי מהותי גם בפני הפתח (יש לציין, עם זאת, כי חלק ממנהיגי זירת "הפנים", ובכלל זאת רבים מבכירי הפתח, משתייכים למגזר הפליטים, ולפיכך מדגישים גם הם, בדומה למנהיגי ה"חוף", את הצורך העליון במימוש "יעדי 1948"). לנוכח מורכבותה של המציאות הנוכחית, לא ניתן כמובן לקבוע, כי הפתח סיים להגדיר מחדש את אופיו ויעדיו ברוח שלב המדינה תוך זניחת מרבית מאפייני "המהפכה". עם זאת,

נראה, כי כבר כיום מועבר בהדרגה לפיד ההנהגה של הפרויקט הלאומי מהפזורה לידי "הפנים". הדבר הזה מהווה מעין השלמה של תהליך היסטורי ארוך שנים, שבמהלכו נע "הפנים" משולי העשייה הלאומית להנהגתה, ואילו הפזורה נושלה ממעמדה הדומיננטי.

שלב המדינה מאלץ את הפתח להתמודדות קשה במעבר עם המצב של העדר ההכרעה המסורתית בין קוטבי "המהפכה" ו"המדינה". עם זאת, נראה, כי בהעדר ריבונות ולנוכח אי יכולתה של ההנהגה הפלסטינית לקבוע האם מומשו היעדים הלאומיים הפלסטיניים, נוח לערפאת להמשיך בחוסר הכרעה. לפיכך מקדם הפתח ב־בזמן את בניין המדינה ואת המשך המאבק הלאומי, או במילים אחרות, פועל כמפלגה פוליטית וכתנועה מהפכנית גם יחד. הכרעות ביחס לשאלות מהסוג הזה יוכלו כנראה להתקבל רק בעקבות מימוש יעד המדינה העצמאית.

המבחן המרכזי שעיימו יתמודד הפתח בעתיד יהיה דרך התנהלותו לאחר עידן ערפאת. המנהיג הזה מגלם באישיותו את "המהפכה הפלסטינית", ושמו הפך נרדף לזה של אש"ף וכל שכן, של הפתח. באישיותו מייצג ערפאת את פני הינוס – האל בעל שני הראשים במיתולוגיה הרומית – של הפתח והמערכת הפלסטינית כולה. הוא מנהיג אמנם כיום ישות מדינית, אך ב־בזמן מגלם בפעילותו ואף בדמותו החיצונית

2. ראו לדוגמה דברי ערפאת לרגל יום השנה העשרים וחמש לפרוץ "המאבק המזוין", **בשוואן פלסטיני** (ניקוסיה), מס' 202 (ינואר 1990), עמ' 5, 12.
3. ראו התבטאויות של בכירים בפתח ברוח זו: דיאב אל-לוח, מראשי הפתח בעזה, **באל-כראמה**, מס' 25, 7 בספטמבר 1995, עמ' 8 ובפלסטין, מס' 3, 7 באוקטובר 1994, עמ' 4; אמין מקבול, מראשי הפתח בשכם, **באל-עודה**, מס' 212, 7 בנובמבר 1997, עמ' 18; השאם עבד אל-ראזק, השר לשעבר לענייני אסירים ברשות הפלסטינית ומראשי הפתח ברצועה, **בפתח אל-תורה**, מס' 15, 1 בינואר 1995, עמ' 5; ואחמד חלס, מזכיר הוועדה העליונה של הפתח ברצועת עזה, **באל-כראמה**, מס' 155, 11 בנובמבר 1999, עמ' 9.
4. כבר במרס 2000 טען מרואן ברגותי, כי לדעתו לא ניתן יהיה להגיע להסדר מדיני בנושאי ירושלים, ההתחליות והפליטים, וכי פתרון של השאלות האלה מחייב מערכה בשטח לצד ניהול המשאומתן המדיני - **אח'באר אל-ח'ליל**, מס' 4, 8 במרס 2000, עמ' 7.
5. לרשימה מפורטת של הפיגועים שביצעו גורמי הפתח, ובעיקר 'גדודי חללי אל-אקצה' ראו: www.kataebalaqsa.org/ (אתר האינטרנט של אותו גוף).
6. בניגוד לארגונים האסלאמיים, שאסרו על שילוב נשים בפיגועים מטעמים הלכתיים, לא נמנע הפתח מלהפעיל מחבלות מתאבדות - **ידיעות אחרונות**, 1 במרס 2002, עמ' א' 4.
7. ראו דברי ברגותי ב**טלוויזיית אל-ג'זירה**, 6 באוקטובר 2000; דברי צח'ר חשב ב**אל-ח'יתא אל-ג'דידה**, 7 בדצמבר 2000.
8. Khalil Shikaki, "Palestinians Divided", **Foreign Affairs**, Vol. 81, No. 1 (January/February 2002), pp. 93-97.
9. ראו לדוגמה מאמר מאת החוקרים רימא חמאמי וסלים תמארי, נציגי "הפנים", העורכים השווה בין האינתיפאדה ומלחמת האינתיפאדה, ומדגישים לטובה את אופיה העממי של הראשונה, שהביא לגיבוש חברה אזרחית. זאת, בניגוד למאבק הנוכחי, המכוון, לטענתם, עלידי גוף ממשלי תוך הגבלת השתתפות ההמון, ראו: Rema Hammami and Salim Tamari, "The Second Uprising: End or New Beginning?", **Journal of Palestine Studies**, Vol. XXX, No. 2 (Winter 2001), pp. 6, 12.
10. העיתונאי הפלסטיני הבולט דאוד כתאב: Daoud Kuttab, "The Two Intifadas: Differing Shades of Resistance", **Information Brief**, No. 66, 8 February 2001, pp. 1-3.
11. באשר לתולדות חייו של ברגותי ראו: Hillel Frisch, "From Palestine Liberation Organization to Palestine Authority: The Territorialization of 'Neopatriarchy'", in: Avraham Sela and Moshe Ma'oz (eds.), **The PLO and Israel - From Armed Conflict to Political Solution, 1964-1994**, St. Martin's Press, New York, 1997, pp. 61-62.
12. במהלך חקירתו בכלא הישראלי הודה ברגותי, כי היה מעורב בהכוננת פיגועים רבים, וכי העביר כספים לחוליות מבצעיות של הפתח לצורך רכישת אמצעי לחימה. הוא גם הודה, שבמסגרת הפעילות הזאת עמד בקשר קבוע עם ערפאת, ראו: **ידיעות אחרונות**, 2 במאי 2002, עמ' א' 3.
13. ברגותי הדגיש את נאמנותו לערפאת, אך הבהיר, כי "הפלסטינים יתנגדו לכל הוראה להפסקת האינתיפאדה", וציין באותה נשימה, כי לא ייתכן שערפאת יורה על כך - **אל-שרק אל-אוסט**, 28 בדצמבר 2000. בהזדמנות אחרת הדגיש ברגותי את נאמנותו לערפאת, אך הבהיר, כי הוא "אינו פקיד אצלו", אלא "שותף שאינו מקבל פקודות מאף אחד", **ידיעות אחרונות**, 2 בספטמבר 2001, עמ' א' 2-3.
14. ביטוי מפורסם לזלזול הפומבי שהפגין ערפאת כלפי ברגותי השתקף באמירתו "מיהו מרואן ברגותי?", במהלך ריאיון לטלוויזיה הישראלית, הערוץ הראשון, כמובא ב**ידיעות אחרונות**, 9 בדצמבר 2001, עמ' א' 4.
15. לטענת צח'ר חשב, מבכירי הפתח כיום, מונה הארגון כיום 300 אלף חברים, נתון הכולל כנראה את הפעילים ב"פנים" ובפזורה גם יחד, ראו: **פלסטין אליום** מס' 10, 1 בינואר 1998, עמ' 24.
16. באשר לסוגיית טיפוח תדמיתו החיצונית-סמלית של ערפאת ראו: דני רובינשטיין, **ערפאת - דיוקן**, זמורה ביתן, לוד, 2001, עמ' 40-45.

את כל סמלי המהפכה, המבטאים את המשך שלב המאבק.¹⁵ מעבר לכך, ערפאת מסמל באישיותו מעין גשר בין הקטבים בציבור הפלסטיני, וזאת דווקא משום שאינו מזוהה עם אף אחד מהם באופן מובהק. בדרך הזאת הצליח ערפאת לבסס

לגיטימציה בקרב כל המגזרים של העם הפלסטיני: הפליטים ותושבי הקבע המקוריים, "הפנים" והפזורה, הממסד הצבאי והחברה האזרחית, אש"ף והרשות הפלסטינית, הגדה המערבית ורצועת עזה, העירוניים והכפריים, בני המעמד הבינוני ונציגי המשפחות המיוחסות (שעימן נמנה ערפאת - משפחות אל-קודווה ואל-חוסייני). כל חלופה לערפאת תתקשה למלא חלל שיווצר,

אשר עלול להביא לחידוד המתחים המסורתיים בין אותם הקטבים. יתרה מזו: הסתלקותו של ערפאת עלולה גם להביא להתנגשויות בין גורמי הכוח בתוך הפתח, בין היתר בנוגע לסוגיית הירושה.

לסיכום, נראה, כי מוקד ההתלבטות המיוחדת בין קוטבי "המהפכה" ו"המדינה" בפתח, נעוץ כמו בעבר בשאלת היעדים הלאומיים. הארגון ניצב, בדומה לכלל הזירה הפלסטינית, בפני צורך מחודש להכריע מהו יעדה העליון: מדינה פלסטינית, מוגבלת ככל שתהיה ובמחיר ויתורים טריטוריאליים, או "המהפכה" - מושג הכולל המשך מאבק אלים לצד דבקות ביעדים המקסימליים המסורתיים. הכרעה, ולו לפרק זמן מוגבל, בסוגיות הגורליות האלה עתידה לסלול את הדרך להנעת תהליכי השינוי העוברים על הארגון מאז כניסתו לשלב המדינה, או במילים אחרות, להביא להפיכתה המלאה למפלגת שלטון.

הערות

1. על ראשית הפתח ראו: Barry Rubin, **Revolution until Victory? The Politics and History of the PLO**, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1994, p. 6 וטני אל-פלסטיני, "אל-מוסועה אל-פלסטיניה, אל-מג'לד אל-ת'אני (ללא ציון שם מחבר הערך), 1983, עמ' 204; ופתח, מס' 9, מאי 1997, עמ' 2.